

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФЕМІНІСТСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

В статті проаналізовано зародження та розвиток феміністської соціальної теорії в контексті історії соціально-філософської думки. Розглянуто історію походження поняття «фемінізм» і його трактування в сучасній науці. Доведено, що загальноприйнятого чіткого визначення фемінізму на сьогоднішній день не існує, адже визначення фемінізму залежать від того контексту (політичного, соціального, економічного, теоретичного та ін.), в якому він розвивається, а також від підйому-спаду жіночого руху. Описано появу та розвиток фемінізму; показано, що у становленні фемінізму як громадського руху за права жінок в кінці XIX – на початку XX століття велику роль зіграв суфражизм, тобто боротьба жінок за громадянське право участі в голосуванні. Охарактеризовано особливості феміністичної методології. Розглянуто поняття «гендер» як базова категорія феміністської соціальної теорії.

Ключові слова: фемінізм; гендер; гендерний підхід; жіноча емансипація; жіночий рух.

Постановка проблеми. Фемінізм як багатогранне соціокультурне явище є предметом вивчення багатьох наук: історії, філософії, соціології, політології, психології, правознавства. На перетині цих наук сформувався феміністська соціальна теорія, яка кинула виклик традиційному розумінню статі, жіночості та сексуальності. Сучасний стан західної філософії і культури дуже тісно пов'язаний з феміністською проблематикою, у якій постмодернізм знайшов своє яскраве вираження. У феміністській соціальній теорії відобразився сучасний погляд на так зване «жіноче питання», і сьогодні наукові дослідження, в яких застосовується феміністська методологія, стають все більше поширеним явищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феміністична соціальна теорія стала предметом дослідження ряду російських вчених. Так, Г. А. Брандт розглядає філософську антропологію фемінізму в контексті уявлень про природу жінки [3], Є. А. Здравомислова аналізує соціологію гендерних відносин і гендерний підхід в соціології [7], А. А. Темкіна порівнює російські і західноєвропейські феміністичні концепції [10]. Серед українських вчених, які досліджували феміністські ідеї, можна назвати Л. Смоляр, О. Ярош, О. Крок, І. Ворчакову, І. А. Колієву та ін.

Аналізу даної теми приділяли значну вагу американські дослідниці С. Ф. Епстейн [13], яка вивчала культурні, когнітивні та соціальні основи феміністичної теорії та Л. Таттл [16], яка підготувала енциклопедію фемінізму. Польська дослідниця В. Ковальська в своїх працях зробила ґрунтовний аналіз феміністичної методології [14]. Але в той же час, на сьогодні не вистачає праць, які б висвітлювали зародження та

розвиток феміністської соціальної теорії в контексті історії філософії.

Метою статті є аналіз зародження та розвитку феміністської соціальної теорії в контексті історії соціально-філософської думки.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці висловлюються різні припущення про те, хто першим ввів термін «фемінізм» до наукового обігу. Одні дослідники вважають, що слово «фемінізм» було сконструйовано французьким соціалістом-утопістом Ш. Фур'є в кінці XVIII ст. Філософ називав феміністами прихильників жіночої рівноправності і вважав розширення прав жінок головним джерелом соціального прогресу [11]. Інша група дослідників теорії та історії жіночого руху приписують авторство даного терміна письменникові А. Дюма-сину, який написав знаменитий роман «Дама з камеліями».

На думку дослідниці Т. А. Кліменкової, слово «фемінізм» вперше вжила Е. Россі в своїй статті в журналі «TheAthenaeum» (Лондон) 27 квітня 1895 року [8]. Після першого феміністського конгресу в Парижі в 1892 році термін «фемінізм» придбав широку популярність і незабаром з'явився на сторінках періодичних видань в таких країнах, як Великобританія, Іспанія, Італія, Німеччина, США.

Слід зазначити, що з 1890-х р. слово «фемінізм» використовувалося в західному світі як синонім поняття «жіноча емансипація». Феміністами називали тих, хто підтримував ідею жіночої емансипації. Під емансипацією жінок розумілося прагнення до зрівняння прав обох статей, що виходять із етичного принципу справедливості. Прихильники жіночої емансипації вважали, що спочатку всі люди були рівні між собою і що нерівність статей зобов'язана своїм

походженням насильницькому підпорядкуванню жінок чоловікам.

У сучасній науці універсального визначення для такого багатозначного явища як фемінізм не існує. Л. Таттл вказує на існування більш ніж 300 визначень поняття «фемінізм». Автор зазначає, що «в даний час є лише безліч індивідуальних визначень фемінізму, а його фундаментальне визначення знаходиться ще в стадії обговорення» [16, с. 107]. Фемінізм визначається як теорія гендерної рівності в суспільстві, а також як соціальний рух з метою досягнення рівності між статями, перш за все, за рахунок розширення прав і можливостей жінок в усіх сферах життя. [15, с. 178]. Також фемінізм розуміється в широкому сенсі як прагнення до рівноправності жінок з чоловіками в усіх сферах життя суспільства, а у вузькому сенсі – як жіночий рух, метою якого є усунення дискримінації жінок і зрівняння їх прав з чоловіками. [2, с. 1269].

В силу того, що в останній час соціальна роль жінки розширилися і зазнала змін, визначення фемінізму також розширилося і стало включати політичні, культурні, сексуальні і етнічні виміри. Звідси відображення всіх цих аспектів в одному визначенні представляється досить складним. Більш того, як зазначає Г. А. Брандт, «фемінізм, принаймні в теоретичному осмисленні, переріс етимологію своєї назви. Сьогодні він не лише про – і за – жінок, він за адекватне розуміння життєвої практики людини будь-якої статі» [3, с. 10].

Сучасні західні теоретики вкладають в поняття фемінізму різний зміст в залежності від того, який науковий напрямок вони представляють. Так, наприклад, до середини ХХ ст. з'являється ряд теорій, які підкреслюють політичну сутність фемінізму. На думку дослідниці К. Оффен, фемінізм – це «система ідей і громадський рух за соціально-політичні зміни, засновані на критичному аналізі привілейованого становища чоловіків і підлеглого становища жінок в даному суспільстві» [12, с. 46].

Поняття «фемінізм» часто використовується як синонім поняття «жіночий рух». В даному випадку фемінізм трактується як дії на захист прав жінок, засновані на уявленнях про правову рівність статей [12, с. 221]. Однак з точки зору А. Тьомкіної, коли мова йде про жіночий рух, далеко не завжди мається на увазі фемінізм. Термін «фемінізм», на її думку, частіше використовується для позначення ідеології або теорії, а термін «жіночий рух» – для позначення організованої діяльності, що реалізує феміністські (і не тільки) ідеї. Рух може бути націлений на зміну гендерних відносин (тоді він вважається феміністським), а може діяти, виходячи з існуючих гендерних ролей (тоді мова йде про жіночий рух в широкому сенсі) [10].

Що стосується трактування поняття «фемінізм» у вітчизняній соціокультурній традиції, то слід зазначити, що під цим поняттям в українському суспільстві в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. називали прагнення жінок з освічених верств самостійно й організовано домагатися визнання своїх цивільних прав, перш за все права голосу, а також права на здобуття вищої освіти.

Найбільш повним, на нашу думку, можна вважати визначення фемінізму, дане в «Великому тлумачному

соціологічному словнику». По-перше, фемінізм – це цілісна теорія, пов'язана з характером глобального гноблення жінок і їх підпорядкування чоловікам. По-друге, фемінізм – це соціально-політична теорія і практика, яка прагне до звільнення всіх жінок від чоловічого домінування й експлуатації. По-третє, фемінізм – це соціальний рух, що містить в собі стратегічну конфронтацію з гендерно-класовою системою. По-четверте, фемінізм – це будь-яка ідеологія, яка знаходиться в діалектичному протиріччі з усіма жіночо-ненависними ідеологіями і діями [1, с. 386].

Як ідеологія рівноправності, фемінізм має довгу історію. В даний час існує декілька точок зору на те, коли з'явився фемінізм. Згідно першої точки зору, появу фемінізму можна віднести ще до епохи стародавніх амазонських міфів, або до дохристиянських артефактів, які вказують на існування матріархату. Однак, як зазначає Г. А. Брандт, таке уявлення «надмірно розширює історичні та смислові кордони і без того доволі об'ємного і неоднозначного за складом переконань явища» [3, с. 11].

З точки зору інших істориків, зачатки ідеології фемінізму виявляються в епоху Відродження, в творчості французької письменниці Х. Пізан, завдяки якій в ХV столітті виникли теоретичні «суперечки про жінок». На думку третьої групи дослідників, феміністичні ідеї можна виявити в ХVІІ столітті, перш за все в творах англійських письменниць А. Бенн, М. Астелл, Б. Мейкін і французьких авторів того ж періоду: М. Гурне, Ф. Барра [5, с. 77]. Слід зазначити, що ранні феміністи не використовували поняття «фемінізм», а називали себе «адвокатами жінок» або «захисницями прав жінок». Але більшість сучасних істориків традиційно пов'язують розвиток феміністської ідеології з організованим в ХІХ столітті в західному світі соціально-політичним рухом за рівні юридичні і політичні права жінок з чоловіками.

У становленні фемінізму як громадського руху за права жінок в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. велику роль зіграв суфражизм, тобто боротьба жінок за громадянське право участі в голосуванні. Суфражистками іменувалися учасниці жіночого руху в Англії в другій половині ХІХ ст. (М. Г. Фаусетт, Е. Панкхерст, К. Панкхерст і інші). Виникнувши в Англії, суфражизм пізніше набув поширення в США, Німеччині, Франції та інших країнах. У науковій літературі цей період отримав назву «фемінізму рівності» або «фемінізму першої хвилі» і став боротьбою жінок за володіння тими ж правами, якими вже володіли чоловіки.

У 60–80-ті р. ХХ ст. (другий етап) фемінізм прийняв більш радикальну форму, спрямовану на революційне перетворення суспільства в цілому. Феміністки другої хвилі поставили проблему необхідності глибинних перетворень культури, акцентувавши питання про вільну, автономну жіночу особистість. На даному етапі жінки виступили з протестом проти патріархального суспільства взагалі. У цей період виникає неофемінізм – ідеологія, в основі якої лежить вимога подолання «традиційних уявлень про те, що головне призначення жінок – продовження роду» [4, с. 33]. Таким чином, була розроблена теоретична основа фемінізму, яка дозволила йому стати згодом значним соціальним явищем сучасного світу.

Феміністичну філософію можна вважати одним з напрямів розвитку сучасної соціальної філософії. Феміністично-орієнтовані філософи поставили питання о ролі статі як ключової категорії суспільної організації, проводячи дослідження гендерного виміру таких інституцій як держава, економіка, сім'я, освіта, політика. З цього приводу С. Ф. Епштейн, одна з видатних представниць сучасної соціальної філософії, пише: «Кордон за ознакою статі створює найбільш фундаментальний соціальний поділ, який повинен бути ключовим питанням ... якщо вчені хочуть адекватно зрозуміти соціальну динаміку суспільства і впливову роль стратифікації» [13, с. 1-2].

Що саме робить соціальні дослідження дослідженнями феміністичними? На думку польської дослідниці Б. Ковальської, це залежить передусім від методології. Не існує специфічної теорії пізнання чи наукових методів, які можна було б назвати виключно феміністичними. Кожний теоретичний чи методологічний вибір, несучи на собі різні політичні конотації, може бути спростований іншим феміністично-орієнтованим дослідником. Але не зважаючи на цю різницю, усі феміністичні дослідження приймають політичні та етичні принципи, які стосуються справедливих соціальних відносин, ставлячи в центр дискусій владні відносини. Вони закликають до зміни несправедливих відносин [14, с. 73].

Феміністичні методології нерозривно пов'язані з феміністичними теоріями, політикою, етикою і вбудовані в жіночий досвід. Найчастіше характерною рисою феміністичних досліджень є критична рефлексія над місцем дослідниці чи дослідника в процесі створення знання. Роль дослідниці в процесі створення знання – це проблема, якій приділяється велика увага, і в більшості феміністичних текстів можна знайти розділи, присвячені опису стосунків між дослідницею і досліджуваною нею проблематикою.

Будь-яка теорія феміністського спрямування ґрунтується на сучасній соціальній теорії фемінізму – системі поглядів, що пояснюють соціальний досвід людей, переважно фокусуючись на ролі і значущості жінок. Тому необхідно виділити питання, які феміністська теорія виносить на перший план при створенні вчень феміністського спрямування. На основі виділення таких основних питань, Д. Рітцер пропонує власну класифікацію різновидів сучасної теорії фемінізму.

На думку Д. Рітцера, типологія теорій фемінізму має бути вибудована навколо основного феміністського питання «Як щодо жінок?» [9]. З моделі відповіді на нього визначаються головні категорії його класифікації. У результаті вченим було виявлено чотири основні підходи щодо відповіді на головне питання. Різні варіанти теорії фемінізму можна класифікувати, на думку Д. Рітцера, як: 1) теорії гендерної відміннос-

ті; 2) теорії гендерної нерівності; 3) теорії гендерного гноблення; 4) теорії структурного гноблення.

Базовим поняттям феміністської теорії є поняття «гендер». В оксфордському довіднику з філософії «гендер» розуміється як термін, введений з метою виділення соціального аспекту відмінності статей. Коли говорять про відмінність між істотами жіночої і чоловічої статі як про статеву відмінність, то мається на увазі їх біологічна відмінність. Коли говорять про «гендер», то походять від певних соціокультурних дефініцій понять жінки і чоловіка і припускають спочатку встановлення відмінності їх соціального становища [6]. При всій дискусійності визначень, більшість дослідників поділяють позицію, що статеве поведінка, психологічні відмінності і т. п. є результатом не стільки фізіологічних особливостей чоловіків і жінок, не природним їх призначенням, а поширеними в кожному типі культури і суспільства образами, конструктами «чоловічого» і «жіночого», які і задають певну траєкторію виховання, освіти і всієї системи цінностей людини тієї чи іншої статі [3, с. 9].

Термін «гендерний підхід» виникає в соціології та соціальній філософії в 70-ті роки ХХ століття. Він формується як опозиція традиційним дослідженням відносин між статями. Під гендерним підходом в соціології розуміється аналіз відносин влади, організованих на підставі культурно-символічного визначення статі. Культурно-символічне визначення статі – це комплексна характеристика статусу, яка виникає на перетині безлічі ознак індивіда і/або групи [7]. Таким чином, гендерний підхід являє собою варіант стратифікаційного підходу, в ньому завжди присутня теза про нерівний розподіл ресурсів за статевою ознакою. В межах даного підходу аналізуються явища панування-підпорядкування, виключення-визнання людей, яких суспільство відносить до різних категорій статі.

Висновки. Загальноприйнятого чіткого визначення фемінізму на сьогоднішній день не існує. Визначення фемінізму залежать від того контексту (політичного, соціального, економічного, теоретичного та ін.), в якому він розвивається, а також від підйому-спадку жіночого руху. Під фемінізмом може розумітися і боротьба жінок за рівноправ'я, і ідеологія рівності прав, і соціальні зміни, і позбавлення чоловіків і жінок від стереотипних ролей, і поліпшення способу життя жінок.

Різні варіанти теорії фемінізму можна класифікувати як: 1) теорії гендерної відмінності; 2) теорії гендерної нерівності; 3) теорії гендерного гноблення; 4) теорії структурного гноблення. Базовим поняттям сучасної теорії фемінізму є поняття «гендер», яке до цих пір залишається предметом дискусій у наукових колах. В сучасній соціальній філософії поняття гендеру є багаторівневою категорією, яка «працює» на рівні аналізу ідентичності, міжособистісних відносин, системному і структурному рівнях соціального аналізу.

Список використаних джерел

1. Большой толковый социологический словарь (Collins). – Том 2 (П-Я). – М. : Вече, 1999. – 528 с.
2. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Большая российская энциклопедия, 1997. – 1456 с.
3. Брандт Г. А. Философская антропология феминизма. Природа женщины / Г. А. Брандт. – СПб.: Алетейя, 2006. – 160 с.

4. Гендерные аспекты политической социологии / Отв. ред. С. Г. Айвазова, О. А. Хасбулатова. – М. : РОССПЭН, 2004. – 258 с.
5. Гендерный калейдоскоп / Под ред. М. М. Малышевой. – М. : Academia, 2001. – 520 с.
6. Женщины в истории: возможность быть увиденными: Сб. науч. ст. Выпуск 1 / Под ред. И. Р. Чикаловой. – Мн. : БГПУ, 2001. – 320 с.
7. Здравомыслова Е. А. Социология гендерных отношений и гендерный подход в социологии / Е. А. Здравомыслова, А. А. Темкина // Социологические исследования – 2000. – № 11. – С. 15–24.
8. Клименкова Т. А. Феминизм / Т. А. Клименкова // Словарь гендерных терминов. – М. : Информация – XXI век, 2002. – С. 220–221.
9. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. – СПб.: Питер, 2002. – 688 с.
10. Темкина А. А. Феминизм: Запад и Россия [Электронный ресурс] / А. А. Темкина // Преображение (Русский феминистический журнал) – 1995. – № 3. – С. 5–17. – Режим доступа : <http://www.a-z.ru/women/texts/temkir-1.htm>.
11. Фурье Ф. М. Ш. Избранные сочинения. Том 1. Теория четырех движений и всеобщих судеб. Проспект и анонс открытия / Ф. М. Ш. Фурье. – М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1938. – 312 с.
12. Юкина И. И. Русский феминизм как вызов современности / И. И. Юкина. – СПб, 2007. – 544 с.
13. Epstein F. C. Great Divides: the cultural, cognitive and social bases of global subordination of Women / Fuchs, Cynthia Epstein // American Sociological Review. – 2007. – № 72. – P. 1–22.
14. Kowalska B. O metodologii feministycznej: ogólnie i osobiście, / Beata Kowalska // Studia Humanistyczne AGH. – Tom 11/2/2012. – P. 69–80.
15. The Concise Oxford Dictionary of Sociology / Ed. by G. Marshall. New York : Oxford University Press, 1994 – 571 p.
16. Tuttle L. Encyclopedia of Feminism / L. Tuttle. – New York : Arrow Books, 1986. – 399 p.

Н. В. Рожанская,

канд. соц. наук, доцент, Черноморский национальный университет имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина

ЗАРОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ФЕМИНИСТСКОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ТЕОРИИ: ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

В статье проанализированы зарождение и развитие феминистской социальной теории в контексте истории социально-философской мысли. Рассмотрена история происхождения понятия «феминизм» и его трактовка в современной науке. Доказано, что общепринятого четкого определения феминизма на сегодняшний день не существует, ведь определение феминизма зависит от того контекста (политического, социального, экономического, теоретического и др.), в котором он развивается, а также от подъема-спада женского движения. Описаны появление и развитие феминизма; показано, что в становлении феминизма как общественного движения за права женщин в конце XIX – начале XX века большую роль сыграл суфражизм, то есть борьба женщин за гражданское право участия в голосовании. Охарактеризованы особенности феминистской методологии. Рассмотрено понятие «гендер» как базовая категория феминистской социальной теории.

Ключевые слова: феминизм; гендер; гендерный подход; женская эмансипация; женское движение.

N. Rozhanska,

PhD in Sociological sciences, Associate Professor, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF FEMINIST SOCIAL THEORY: A HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The origin and development of feminist social theory in the context of the history of social and philosophical thought is analyzed in the article. The history of the origin of the concept «feminism» and its interpretation in modern science is considered. It is proved that there is no universally accepted definition of feminism at the moment, because the definition of feminism depends on the context (political, social, economic, theoretical, etc.) in which it develops, as well as from the rise and fall of the women's movement. The appearance and development of feminism are described. It was shown that in the end of the 19th and the beginning of the 20th century, women's suffrage movement played a big role in the formation of feminism. It was a social movement for women's rights, as specially for the civil right to vote. Characteristics of feminist methodology are characterized. Different versions of feminist theory can be classified as: 1) theories of gender differences; 2) theories of gender inequality; 3) theories of gender oppression; 4) theories of structural oppression. It is shown that the basic concept of the modern feminist theory is the concept of «gender», which is still the subject of debate in the scientific community. In modern social philosophy the concept of gender is a base category, which «works» at the analysis of identity, interpersonal relationships, systemic and structural levels of social analysis.

Key words: feminism; gender; gender approach; women's emancipation; women's movement.

Рецензенти: *Гавеля В. Л., доктор філос. наук, професор;
Предко О. І., доктор філос. наук, професор.*

© Рожанська Н. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 07.05.17